

(DOĞU HALKLARININ EMPEYALİZME
KARŞI KUTSAL CİHATI)

ŞARK ŞÛRASI VE
ŞARK İLİ MECCMUASI

YAVUZ ASLAN

100. Yıl Anısına

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
GİRİŞ.....	11
I. BÖLÜM	
BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI.....	17
1- Kurultayın Kararlaştırılması ve Hazırlıkları	19
a) Kurultayın Toplanış Tarihi	19
b) Kurultaya Katılım Meselesi.....	22
c) Kurultay ile İlgili “Komünist Fraksiyası” Toplantısı.....	27
2- Kurultayın Açılışı (1 Eylül 1920).....	28
a) Kurultayın Açılışı ve Yönetim Organlarının Seçimi	28
b) Kurultay Görüşmelerinde Uyulması Gereken Kurallar.....	32
3- Kurultayda Görüşülen Konular ve Alınan Kararlar.....	33
a) Doğu Halkları Kurultayının Amacı ve Hedefleri - Raportör: Zinovyev	33
b) Milletlerarası Durum ve Doğunun Emekçi Kitlelerinin Görevleri - Raportör: Karl Radek.....	34
c) Milliyetler ve Sömürgeler Sorunu - Raportör: Pavloviç.....	35
d) Doğuda Sovyetler Kurulması Hakkında - Raportör: Bela Kun	36
e) Doğuda Ziraat (Tarım) Sorunu - Raportör: Skaçko.....	36
4- Kurultaya Sunulan Bildiriler.....	37
5- Doğu Halkları Birinci Kurultayının Doğu Halklarına Bildirisi.....	37
6- Kurultayın Kapanışı (7 Eylül 1920).....	38
7- Birinci Doğu Halkları Kurultayı ve Türkiye.....	40
8- Kurultaya Tepkiler.....	44
9- Kurultayın Genel Değerlendirmesi.....	50
10- Kurultayın Türkiye Açısından Sonuçları.....	52
a) Kurultayın TBMM Hükümeti Açısından Sonuçları.....	52
b) Kurultayın Enver Paşa ve Arkadaşları Açısından Sonuçları	55
c) Kurultayın Türkiye Komünist Teşkilatı Açısından Sonuçları.....	59
11- Kurultaydan Günümüze Yönelik Çıkarımlar.....	61
II. BÖLÜM	
ŞARK ŞÛRASI (DOĞU HALKLARI KURULTAYI PROPAGANDA VE EYLEM SOVYETİ) VE ŞARK İLİ MECMUASI	64
1- Şark Şûrası (Doğu Halkları Kurultayı Propaganda ve Eylem Sovyeti)’nin Kuruluşu.....	64
2- Şark İli Mecmuası.....	69

III. BÖLÜM

ŞARK İLİ MECMUASININ

BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYINA ÖZEL SAYISI	72
1- İdare Heyetinden	72
2- Şark İllerinin Birinci Kurultayı	73
3- Şark İlleri Kurultayı ve Ehemmiyeti	79
4- Şark Milletlerine Kurultayın Beyânnamesi	85
5- Şark Milletleri Kurultayının Reisi Yoldaş Zinovyef'in Başlangıç Nutku	96
6- Avrupa, Amerika ve Japonya İşçilerine Şark Milletleri Kurultayının Selamı	110
7. Beynelmilel Vaziyet ve Şarkta Çalışıcı Kitlelerin Vazifesi Hakkında Yoldaş Radek'in Beyanâtı	117
1- Milliyet ve Müstemlekeler Meselelerinde Yoldaş Pavloviç'in Nutku	132
2- Komünist Beynelmilelin İkinci Kurultayında Milliyet ve Müstemleke Meseleleri Hakkında Yoldaş Lenin'in Tezleri	152
3- Ziraat Meselesinde Yoldaş Skaçko'nun Nutku	158
4- Şarkta Şûra Tesisi Hakkında Yoldaş Bela Kun'un Nutku	167
5- Şûra Hükümrânlığının Şarkta Kuruluşuna Dair Tezler	169
13- Enver Paşa'nın Beyanâtı	172
14- Enver Paşa'nın Beyanına Dair Karar	176
15- Ankara Hükümetinin Vekili İbrahim Tali'nin Beyannamesi	177
16- Ermenistan İşçi Kitleleri Vekillerinin Beyannamesi	180
17- Şark Milletleri Kurultayı Riyasetine Kars ve Batum Vilayetleri Vekillerinin Ma'rûzası	183
18- Delican Vekillerinin Ma'rûzası	184
19- Ziraat Meselesinde Tezler (Hal'in ve Çarenin Delillerle Tasviri)	186
20- Ermenistan Ahvaline Dair Şark Kurultayına Verilen Ma'rûza	191
21- Kurultayın Kapanması Münasebetiyle Reis Yoldaş Zinovyef'in Nutku	197

IV. BÖLÜM

ŞARK İLİ MECMUASININ TIPKIBASIMI	205
KAYNAKÇA	285
EKLER	290
DİZİN	320

ÖNSÖZ

2007 yılında kaleme aldığım “Birinci Doğu Halkları Kurultayı” adlı eserimin “Önsöz”üne aşağıdaki paragrafla başlamıştım:

“Yüzyıllardır emperyalist güçler, Doğunun gelişmemiş ve az gelişmiş toplumlarını sömürge veya yarı sömürge halinde elinde tutmakta, Doğunun kaynaklarını ve emeğini insafsızca sömürmeye devam etmektedirler. Doğunun kaynakları ile Batı toplumları her geçen gün refah ve hayat standartlarını yükseltirken, Doğu toplumları giderek fakirleşmekte, geri kalmışlığın, anarşinin, açlığın ve sefaletin pençesinde kıvrınmaya mahkûm edilmektedirler. Bu süreç içerisinde Batının emperyalist tutku ve istekleri artarken, ne yazık ki Doğu halklarının geleceğine ve doğal kaynaklarına sahip çıkmak ve kendisini sömüren Batı emperyalistlerine karşı mücadele etmek azmi zayıflamaktadır. Bununla beraber Batı toplumları kendi aralarında ekonomik, siyasi ve askeri birlikler oluşturarak güç ve etkinliklerini artırırlarken, Doğu toplumları her geçen gün daha fazla bölünmekte, parçalanmakta ve güç kaybına uğramaktadırlar.”

Aradan geçen süreç içerisinde Doğu halklarının durumunda bir düzelme olmadığı gibi her geçen yıl bir öncekini aratmaktadır. Ortadoğu’da bitmeyen savaş ve buhranlar milyonlarca insanın ölmesine, evsiz ve aşsız kalmasına, yaşadıkları yerleri terk etmelerine sebep olmaya devam etmektedir. Afrika’da her geçen gün kabile savaşları, açlık ve sefalet artmakta ve sanki bu coğrafyanın silinmez kaderi haline gelmektedir. Maalesef Asya coğrafyasının birçok bölgesinde de aynı durum söz konusudur. İşin asıl acıtıcı yanı; bu halkların sadece Emperyalist güçler tarafından değil, onlarla işbirliği içerisinde bulunan kendi diktatör yöneticileri tarafından sömürülmesi ve sefalete mahkûm edilmesidir. Asya’da güçlenen Rusya ve Çin gibi devletler, güçlerini kendi halklarının ve diğer Doğu halklarının durumunun iyileşmesine ve mutluluğuna değil, bölge halklarını ekonomik, siyasi ve bazen de askeri güçlerini kullanarak sömürme ve baskı altına almaya yönelik emperyalist yaklaşımlar sergilemektedirler.

Bundan 100 yıl önce 1920 Eylül ayında, Üçüncü Enternasyonalin teşvik ve desteği ile Bakü’de toplanan “Doğu Halklarının Birinci Kurultayı”, Doğu halklarının bu yazgısını değiştirmek yolunda önemli bir adım atmış ve bütün Doğu halklarını emperyalist ve kapitalistlere

karşı “*Kutsal Cibat*”a davet etmişti. Bu kurultay Doğu halklarını emperyalistlere ve onların sömürü düzenine karşı teşkilatlandırmak ve bir araya getirerek ortak politikalar üretmelerini sağlamak amacıyla “Şark Şûrası(Doğu Halkları Propaganda ve Eylem Sovyeti)” adıyla bir teşkilat kurdu. Bu teşkilat belirtilen amaçlar doğrultusunda Doğu halklarını bilinçlendirmek için *Türkçe, Arapça, Farsça ve Rusça* olmak üzere dört dilde “Şark İli” adında bir dergi çıkardı. Bu derginin ilk sayısı da Doğu Halklarının Birinci Kurultayına “özel” yayımlandı. Teoride oldukça umut verici bu söylem ve girişimler ne yazık ki uygulamada pek çok sebepten dolayı anlamlı ve kalıcı sonuçlar üretmedi.

Bu eserde Şark Şûrasının kuruluşu ve onun yayın organı “Şark İli” dergisi ve bu derginin “*Doğu Halkları Kurultayına Özel Birinci Sayısı*” konu edinilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılması ve algılanması için çalışmanın Birinci Bölümünde; “*Birinci Doğu Halkları Kurultayı*” geniş olarak ele alınmıştır. Aslında bu bölüm yukarıda sözünü ettiğimiz bu kurultayla ilgili eserimizin özeti şeklindedir.

Eserin İkinci Bölümünde Şark Şûrasının kuruluşu ve Şark ili dergisi hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü Bölüm; Şark İli dergisinin “*Birinci Doğu Halkları Kurultayına Özel Sayısı*”nın Arap harfli yazıdan günümüz yazısına çevrilmiş halidir. Bu sayı genelde Doğu Halkları Kurultayında ele alınan konuları ve kabul edilen kararları ihtiva etmektedir ve Kurultayın tutanağı mahiyetindedir. Bu nedenle büyük bir değere ve öneme sahiptir. Bununla birlikte Kurultayın önemi ile ilgili bazı yazıları da içermektedir.

Eserin Dördüncü Bölümünde ise Şark İli dergisinin “Tıpkıbasımı” verilmiş ve böylece Şark İli dergisinin kalıcı olarak geleceğe taşınması amaç edinilmiştir.

Bu eseri hazırlarken destek ve yardımlarını esirgemeyen herkese, özellikle en büyük moral kaynaklarım olan sevgili eşim Prof. Dr. Betül ASLAN’a, kızım İdil Göksu ve oğlum Oğuz Alp’e, eseri hazırlamam konusunda beni teşvik eden Erden AKBULUT’a ve eserin basımını gerçekleştiren TÜSTAV yönetici ve çalışanlarına teşekkür ediyorum.

Yavuz Aslan
Erzurum- 2020

GİRİŞ

“Doğu Sorunu”nun, emperyalist güçlerin Asya’yı ve Afrika’yı bölüşmek ve paylaşmak sorunu olduğu, tarihin açık delillerle ortaya koyduğu bir gerçektir. Özellikle 19. yüzyılın bütün tarihini Doğuyu istila ve sömürmek amacıyla Emperyalist Devletlerin birbirleriyle yapmış oldukları mücadeleler doldurmaktadır. Neriman Nerimanov’un Birinci Doğu Halkları Kurultayını açış konuşmasındaki ifadesiyle; Avrupa kapitalistlerinin zulmünden ve tahakkümünden Doğunun çektiği cefalar on yıllık mesele değildir, yüzyıldan fazladır ki Doğu milletleri soyguncu kapitalist devletlerin siyasi tahakkümüne ve istila muharebelerine hedef ve zemin olmuşlardır.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Asya, Avrupalı devletler tarafından büyük ölçüde paylaşılmaya başlanmıştı. Hindistan ve Birmanya (Burma, bugünkü Myanmar) İngiltere’nin, Hindîçin’i Fransa’nın, Kuzey Asya da Rusya’nın eline geçmiş bulunuyordu. Bu devletlerin amaçları, ele geçirdikleri çıkarları daha da genişletmekti. Bu nedenle bir taraftan kıtada yeni sömürgeler elde etmek için çabalarırken, diğer taraftan birbirleriyle çatışmaktaydılar.

Avrupa’nın sömürgeci devletleri Afrika’ya ise çok erken tarihlerde el atmışlardı. İngiltere, Fransa, Danimarka, Hollanda, Belçika, İspanya ve Portekiz, Afrika’yı sömürgeleştirmek için birbirleriyle yarışmaktaydı¹. Yakın tarihte ise Almanya ve İtalya’da bu yarışa dâhil olmuştu.

19. yüzyılda şiddetlenen ve 20. yüzyılın başlarında dünya savaşına sebep olan sömürgecilik yarışında İngiltere rakiplerine üstünlük sağladı ve savaştan en kazançlı ülke olarak çıktı. Almanya ve Osmanlı Devletlerinin yenilgisi İngiltere’ye yeni sömürge bölgeleri elde etme

1 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul, 2000, s.299-300.

imkânını sunmuştu. İngiltere Ortadoğu, Afrika ve Pasifik'te yeni sömürgeler elde ederken, çıkarlarını kalıcı bir hale getirmek ve nüfuz alanını genişletmek istiyordu².

Savaş sonucunda İngiltere'nin yayılmacı siyaseti için Almanya ve Osmanlı Devleti bir tehdit unsuru olmaktan çıkıyor, Rusya ise içinde bulunduğu belirsizlik ve karışıklıklardan dolayı büyük bir tehlike olarak algılanmıyordu. Türkiye, Kafkasya ve Ortadoğu bir anda İngiltere'nin egemenlik alanına dâhil olmuş görünüyordu. Nitekim Osmanlı Devleti'nin yalnız Arap toplumların yaşadığı Filistin, Arabistan, Suriye ve Irak gibi bölgeleri değil, başkent İstanbul dâhil Türkiye'nin önemli bir kısmı da İtilaf işgali altına giriyordu. Rusya'nın içindeki kaostan faydalanan İngiltere Kafkas ötesinde de işgallerine devam ediyor, Mondros Mütarekesi gereği Kafkasya'dan Osmanlı ordusu çekilirken İngilizler bölgenin yeni egemeni oluyordu. 1918-1919 yıllarında Doğu dünyasının büyük bir bölümünde açık bir İngiliz hâkimiyeti görünüyordu. Karışıklık içerisinde bulunan Rusya, İran ve Türkiye'nin İngiliz hegemonyasına ciddi bir rakip olacağı ise pek düşünülüyordu.

İngiltere, yüzyılların vermiş olduğu emperyalist tecrübelerle sömürge ve nüfuz alanlarını genişletmek, eski sömürgelerindeki durumunu sağlamlaştırmak çabası içerisine girdi. Bunun için de her yolu deniyordu. Rusya'da Bolşevik yönetimi yıkmak için Çarlık generalleri komutasındaki kuvvetlere büyük para ve silah yardımı yaparken, Anadolu'da yeşermekte olan ulusal hareketi söndürmek için Yunanlıları Anadolu'ya sokarak destekliyordu. Kafkasya'yı işgal eden ve Bakü petrol bölgesini eline geçiren İngiliz Generali William M. Thomson komutasındaki İngiliz ordusu ise çoğunlukla Hintli subay ve askerlerden oluşmaktaydı. Yani İngiltere Doğunun insan ve doğal kaynaklarını kullanarak Doğuda kendi egemenliğini sürdürmeye çalışıyordu.

Bu görüntü 1920 yılı başlarından itibaren dağılmaya başladı. Rusya'da Bolşevik iktidar, bir bir Çarlık generallerine karşı zaferler kazanarak, bu kalıntıları ortadan kaldırmaya başlarken, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Milli Kuvvetler, İngiltere'nin çıkarlarını tehdit edecek şekilde gelişme gösteriyordu. Özellikle Kızıl Ordu'nun Kafkasya'da

2 Bülent Gökay, *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye*, Türkçesi: Sermet Yalçın, İstanbul, 2006, s. XII.

ilerlemesi ve tüm çabalara karşın Mustafa Kemal Hareketi'nin çökertilememesi ve üstelik Anadolu'da ve Kafkasya'da Türk-Sovyet işbirliğinin kurulması yönünde faaliyetlerin artması İngiltere'yi endişeye düşürdü. Bununla birlikte İngiltere bölgedeki uzun vadeli hedeflerinden kolayca vazgeçmek niyetinde değildi.

Ancak İngilizlerin bölgeyi uzun süre ellerinde tutmaları, egemenlik kurup bölgede düzeni sağlamaları da mümkün görünmüyordu. Bunun başarılabilmesi için, çok büyük askeri ve mali güç gerekli idi. Birinci Dünya Savaşı yorgunu İngiltere ve diğer İtilaf Devletleri, artık bu imkânlara sahip değillerdi. Bu nedenle, kendi gücüyle uzun süre Anadolu'da ve Kafkasya'da emperyalist siyasetini sürdüremeyeceğini çok iyi kavrayan İngiltere, diplomatik bazı oyunlarla yerel güçleri elde ederek kullanmaya çalışacak ve böylece onlar sayesinde bölgedeki statü ve emperyalist çıkarlarını korumaya çaba gösterecektir. Bu siyasetin başarı şansı oldukça azdı. Nitekim bir süre sonra Bolşevik kuvvetlerin önünü alamayacağını anlayan İngiltere, Kafkasya'dan çekilmek zorunda kalacaktır. Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğinde başlayan Türk Ulusal Hareketi'ni, Yunanlılar vasıtasıyla ortadan kaldırma siyaseti de bir sonuç vermediği gibi bu hareketin Sovyet Rusya ile yakınlaşmasına da neden olacaktı.

----- o -----

Doğu Halkları Kurultayına katılanlar

1920 yılı, birçok açıdan Doğunun tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Emperyalist güçlerin yüzyıllardır Doğuyu sömürge haline getirme politikasına yönelik en önemli direncin bu dönemde başlaması da bir tesadüf değildir.

1917 Bolşevik İhtilali, Batı emperyalistlerinin Doğu siyasetlerinde karşılıklarına Sovyet Rusya'yı bir rakip olarak çıkarmıştır. Doğuda İngiltere-Sovyet Rusya rekabeti, özellikle Bolşeviklerin büyük ölçüde iç hâkimiyeti sağladıkları 1920 yılında en üst seviyeye çıkmıştır. Bu iki güç arasındaki çatışma; bölgedeki diğer halkların hareket sahasını genişletmiş ve emperyalizme karşı başlayan ulusal hareketler bu rekabetten kendi açılarından olumlu yararlar elde etmişlerdir.

Kendi iç savaşında Batı emperyalistlerinin desteklediği güçlere karşı başarı sağlayan Sovyet Rusya, Batı emperyalizminin Doğudaki egemenliğine son vermek için Doğu halklarına yönelik yeni politikalar üretmeğe başlamıştır.

Doğu halkları arasında emperyalist güçlere karşı yapılacak propagandalar, Bolşevik siyasetinin en önemli yönünü oluşturmaktaydı. Üçüncü Enternasyonalin 1919'da Moskova'da kurulması bu yönde atılmış adımlardan biriydi. 1919 yılı Mart ayı başlarında Moskova'da

Kremlin Sarayı'nda açılan Üçüncü Enternasyonalin İlk Kongresinde, Lenin'in "Proletarya Diktatörlüğü ve Burjuva Demokrasisi" hakkındaki tezleri kabul edilmiş, dünyanın her yanında Sovyetlerin galibiyeti ve proleter iktidarını kurmak için bir bildiri ile bütün dünya proletaryası kararlı mücadeleye davet edilmişti³. Ancak Doğuya yönelik asıl adımlar Üçüncü Enternasyonalin İkinci Kongresinde atıldı⁴. 17 Temmuz 1920'de Petrograd'da açılan, daha sonra Moskova'da devam eden ve 37 ülkeden 200'den fazla delegenin katıldığı bu kongrede Bolşeviklerin Doğuda izleyecekleri siyasetin ana hatları belirlendi⁵. Kongrede kabul edilen Lenin'in "Milliyet ve Sömürgeler Sorunu Üzerine Tezleri"nde ifade-sini bulan ilkeler, Doğudaki Bolşevik siyasetinin yol haritası olacaktır.

Lenin'in bu tezlerinde;

- *Demokratik anayasalarına rağmen tüm kapitalist ülkelerde milletlerin eşitliği-ne ve milli azınlık haklarına tasallut edildiği ve "sahte Milletler Cemiyeti"nin, savaşın galipleri arasında karşılıklı olarak ganimetleri güvence altına alan basit bir araç olduğu belirtilerek, siyasi bakımdan bağımsız devletler görünümü altında mali ve askeri açıdan tamamıyla kendilerine bağımlı devletler kuran emperyalist devletlerin sistemli olarak uyguladıkları hilelerin geri kalmış ülkelerin emekçi yı-ğınlarına anlatılmasının gerekliliği vurgulanıyor,*

- *Kurtuluşlarının Sovyet iktidarının dünya emperyalizmine karşı zafer ka-zanmasına bağlı olduğunu acı tecrübeler sonucunda öğrenen tek tek tüm sö-mürgeler ve mazlum milletler arasındaki milli kurtuluş hareketleri zorunlu olarak Rus Sovyet Cumhuriyeti çevresinde toplanmakta oldukları değeren-dirmesi yapılıyor,*

- *Bugünkü uluslararası koşullarda bağımlı ve güçsüz milletler için Sovyet Cumhuriyetleriyle birleşmekten başka kurtuluş yolu olmadığı ortaya konu-luyor,*

- *Birliğe geçiş formatı federasyon olarak gösteriliyor,*

- *Emperyalist ve kapitalist işgalcilerle karşı Komünist Enternasyonalin sömürge ve geri kalmış ülkelerdeki burjuva demokrasisiyle geçici bir ittifaka girmesi, bü-tün komünist partilerin bu ülkelerdeki burjuva demokratik kurtuluş hareketlerine*

3 *İstoriya Kommunističeskoj Parti Sovyetskogo Soyuza*, Moskova, 1960, s.289; *Sovjetskaya Ros-siya i Kapitaličeskiy Mir v 1917-1923*, Moskova, 1957, s.446; Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Ankara, 1997, s.73; *Marxist Düşünce Sözlüğü*, Türkçe-ye Çeviriyi Derleyen: Mete Tunçay, İstanbul, 1993, s.200-201. Bu kongre için bkz. *Protokolı Kongresov Kommunističeskoj İnternatsionala, Perviy Kongress Komintern (Mart 1919)*, Mos-kova, 1933.

4 *Yeni Dünya*, Bakü, 19 Temmuz 1920.

5 *Yeni Dünya*, 19 Temmuz 1920.

yardımcı olmaları ve çeşitli milletlerin emekçi hakları arasında daha sıkı bir birlik kurulması gereksinimini yalnızca tanımakla ya da ilan etmekle yetinmeden bütün milli ve sömürge kurtuluş hareketlerinin Sovyet Rusya ile en sıkı ittifakını gerçekleştirecek bir siyaset izlenmesi öneriliyor,

- Ancak bununla birlikte geri kalmış ülkelerde gerçek komünist olmayan burjuva demokratik kurtuluş hareketlerini komünist olarak sunan girişimlere de karşı durulması ifade ediliyordu⁶.

Lenin'in tezleri, Sovyet Rusya'nın Doğu siyasetinin teorik zeminini oluşturmuş ve bu ilkeler doğrultusunda politika takip edilmeye çalışılmıştır. *Birinci Doğu Halkları Kurultayı* ve Kurultayda oluşturulan *Şark Şûrası* da bu düşüncelerin ürünüdür. Bununla birlikte bu düşüncelerin teoriden pratiğe geçişi esnasında bazı kırılmalar ve sapmalar olduğu, Sovyet Rusya'nın Doğu siyasetinin, Batıya yönelik siyasetini oluştururken bir araç olarak kullanıldığı da görülecektir.

6 *Şark İli*, 19 Teşrin-i Sâni 1920, Bakü, s.50-53; *Gün Doğumunu Görmek Birinci Doğu Halkları Kurultayı/Bakü-1920*, Türkçeye çeviren ve derleyen: Derviş Okan, İstanbul, 2006, s.197-202.

I. BÖLÜM

BİRİNCİ DOĞU HALKLARI
KURULTAYI
(BAKÜ 1- 7 EYLÜL 1920)

1920 yazına doğru Rusya içerisinde duruma tamamen hâkim olmaya başlayan Bolşevikler için artık dış dünyaya da inkılâbı ihraç etme zamanı gelmişti. Bu nedenle Bolşevikler propaganda ve teşkilatlanmalarını Batı ülkeleri ve Doğu ülkelerine yönlendirme çabasına girişeceklerdir.

Ancak Batı ve Doğunun yapısı birbirinden çok farklı idi. Dünya pazarlarına hâkim ve sanayileşmiş olan Batıda büyük bir işçi kadrosu vardı. Sosyalist Partiler Batının her tarafında mevcuttu ve bunların mücadele, bilgi, nazariye ve örgütleri güçlü idi. Bu durumda, Sovyetlerin Batıya yönelişleri; bu partileri demokratik, evrimci ve pasif cephelerinden kopararak, ihtilâlcı bir cephede birleştirmeye çalışmak şeklinde olacaktı. Bunun için 1919'da Moskova'da Üçüncü Enternasyonal Merkezi kuruldu ve Batıya el atıldı⁷.

Doğuda ise bunların hiçbiri mevcut değildi. Yani burada ne sanayi, ne proletarya, ne sendika, ne parti, ne örgüt, ne de sosyal bilinç vardı. Sovyetlerin güçlük çektiği taraf bu idi. Bu yüzden yeni yaklaşım ve politikalara ihtiyaç vardı. İşte bu yeni politikaları belirlemek için, Doğu halklarının temsilcilerini bir araya getirecek ve onlara Sovyet Hükümetinin emperyalistlere karşı verilen savaşta yanlarında olacağını gösterecek, bir kurultay düzenlemek isteği Moskova'da konuşulmaya

7 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, III*, İstanbul, 1972, s.541.

başlamıştı⁸. Böyle bir girişimle Sovyet Hükümeti, Batılı Devletlerin en zayıf oldukları, Doğudan gelecek tehditlerle onları korkutmayı ve Batıya karşı Doğu Dünyasını kendisine müttefik yapmayı planlıyordu⁹. Sovyet Rusya, artık yalnız Doğu halklarının Batı emperyalizmine karşı başkaldırma girişimlerini kutlamayla yetinmeyip, bu hareketleri bizzat teşvik etmek istiyordu¹⁰. Bunun ilk adımı da bir kurultay düzenlemekle atılabildi.

Böyle bir kurultay düzenlemekle Sovyetler neyi amaçlıyorlardı?

A.F. Cebesoy “Moskova Hatıraları” adlı eserinde, Komünist Enternasyonalin Doğu Halkları Kurultayını çağırarak neleri amaçladığını şu şekilde özetlemektedir¹¹:

- “1- Cepheden ve garp hudutlarından Avrupa’ya sirayet ettirilemeyen inkılâp hareketini Şarktan ve müstemlekelerden sokmak.
- 2- Üçüncü Enternasyonalin İkinci Enternasyonale mukabil köylü ve amele hukukunu tanıdığını cibana ilân etmek.
- 3- Şark milletlerinin kendileriyle beraber olduğunu Avrupalılara göstermek.
- 4- Şark milletlerini ibtilâlâ, kıyama davet veya mecbur etmek.
- 5- Enver Paşa ve arkadaşlarının kendileriyle müşterek çalıştığını göstererek, İslâm milletleri arasında emniyet ve nüfuz kazanmak.
- 6- İnkılâpçı Türkiye’nin kendileriyle dost ve siyasetlerine zahir olduğunu İslâm âlemine göstermek suretiyle Türkiye’nin İslâm âlemi üzerindeki nüfuzundan faydalanarak Avrupalıların aleyhine ibtilâller çıkartılmasını teşvik, mazlum ve mağdurlara yardım maskesi altında İslâm memleketlerine hulûl ve nüfuz etmek.”

Bolşevikler, bütün bu istek ve planlarına işlerlik kazandırmak için

8 18 Haziran 1920 tarihli Komünist Enternasyonel İcra Komitesi toplantısında, Karl Radek, “Moskova mahfillerinde bir süredir Doğu Halklarının temsilcilerinin katılacağı bir kongrenin yapılmasının konuşulduğunu” belirtmektedir (*Azerb.Cum. SPİHA*, F.495,Op:1, D.1, L.67). Zinoviyev, Birinci Doğu Halkları Kurultayında yaptığı konuşmada bu durumu doğrulamaktadır. (*Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, Bakü, 1-8 Sentiaybir (Eylül) 1920, (Stenoğrafiçeski otçeti), Petrograd, 1920, s.36). Kongre tutanaklarının yer aldığı bu eser 1920’de Petrograd’da Rusça olarak basılmıştır. 1921 yılında, yine Petrograd’da Fransızcaya çevrilerek yayımlanmıştır. (*L’Internationale Communiste et la Libération de l’Orient, Le Premier Congrès Des Peuples De L’Orient Bakou 1920*, Petrograd, 1921.); Bakü Kongresi tutanakları Fransızcasından ilk olarak 1975’te Türkçeye çevrilmiş ve 1990 yılında ikinci baskısı yapılmıştır. (*Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bakü, 1920*, Türkçesi: Ali Alev, İstanbul 1990.) Ancak bu çeviride, Rusça aslı ile karşılaştırıldığında bazı küçük hatalar olduğu görülmektedir.

9 Cosroe Chaqueri (Hüsrev Çakeri), *Bakü Kongresi*, Çeviri: Yuluğ Tekin Kurat, Ankara, 1984, s.1.

10 Komintern İcra Komitesi toplantısında Radek bu durumu açıklıkla dile getirmiştir. (*Azerb. Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.69.)

11 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Ankara, 1982, s.39-40.

bir kurultay düzenlemek ve burada Doğu politikalarını açıklamak gereğini düşündüler. İşte bu kurultay; 1-7 Eylül 1920 tarihlerinde Bakü'de yapılacak olan Birinci Doğu Halkları Kurultayıdır. Üçüncü Enternasyonal tarafından çağrılan Doğu Halkları Kurultayı, aslında 19 Temmuz-7 Ağustos tarihleri arasında yapılan Kominternin İkinci Kongresine bir ilavedir¹².

1- Kurultayın Kararlaştırılması ve Hazırlıkları

a) Kurultayın Toplanış Tarihi

Doğu Halkları Kurultayını toplama düşüncesi, Üçüncü Enternasyonalin İkinci Kongresi hazırlıklarının yapıldığı ve çeşitli yerlerden bu kongre için delegelerin Moskova'ya geldiği sıralarda ortaya atılmıştır¹³. Moskova siyasi platformlarında olgunlaşmaya başlayan bu düşünce, ilk olarak Komünist Enternasyonal İcra Komitesininin 18 Haziran 1920 tarihinde yapılan toplantısında¹⁴ ele alınmış ve Bakü'de Doğu halklarının temsilcilerini bir araya getirecek bir kurultay yapılması kararlaştırılmıştır. Bunun için bir de komisyon oluşturulmuştur¹⁵.

Birinci Doğu Halkları Kurultayının Komintern İcra Komitesi tarafından kararlaştırıldığı, Komintern İcra Komitesi tarafından sık sık vurgulanacaktır. 25 Ağustos 1920 tarihinde, Komintern İcra Komitesi adına Başkan Zinovyev, Stasova'ya çektiği telgrafta şöyle demektedir¹⁶:

“Kurultay, Komintern İcra Komitesi tarafından çağrılmıştır ve onu başka kimse açabilemez.”

Yine kurultaya çağrı bildirimlerinde bu durum açıkça ifade edilirken¹⁷, 1 Ağustos 1920 tarihli *Kommunist* gazetesi de Doğu Halkları Kurultayından *“Komintern İcra Komitesi tarafından çağrılan kurultay”* diye söz etmektedir¹⁸.

12 *Şark İli*, s.4; Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Ankara, 1997, s.132.

13 Doğu Halklarının Kongresi esnasında Zinovyev yaptığı konuşmada, bu durumu açıkça ifade etmiştir. (*Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.36).

14 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.67-71.

15 Komintern İcra Komitesininin yaptığı bu toplantı ve tartışmalar için bakınız. Yavuz Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Bakü)*, Kaynak Yay., İstanbul, 2007, s.25-29.

16 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.6, L.126.

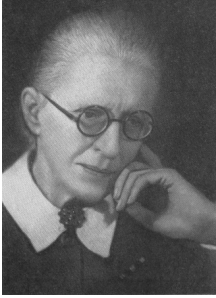
17 *Kommunistiçeskii İnternatsional*, No.12, 1920, s.2259.

18 *Kommunist*, Bakü, 1 Ağustos 1920.

Bütün belgeler bu durumu açıkça ortaya koyarken bir hususu gözden kaçırmamak gerekir. O da; Sovyet Rusya'daki bütün kuruluşların olduğu gibi, Komintern İcra Komitesinin de Rus Komünist Partisi Merkezi Komitesi tarafından yönlendirildiği gerçeğidir. Nitekim Zinovyev, Stasova'ya gönderdiği 25 Ağustos 1920 tarihli telgrafta¹⁹, verdiği emirlerde RKP Merkezi Komitesi ile razılaştığını belirtmek gereğini hissedecektir.

Komintern İcra Komitesi, kurultayın yapılmasının kararlaştırılmasından sonra hazırlıkları yapmak üzere bir "Teşkilat Bürosu" oluşturmakla işe başlamış, Stasova ve Ordjonikidze'yi de Doğu Komünist Teşkilatları elemanlarından, bir teşkilat oluşturması için görevlendirmişti. Kurultay için hazırlıklar yapacak ve yukarıda istenilen bilgileri toplayarak, Komintern İcra Komitesine sunacak Teşkilat Bürosunda şu kişiler yer almaktaydı²⁰:

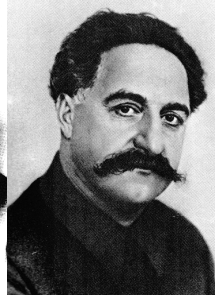
Stasova
Ordjonikidze
Nerimanov
Sait Gabiyev
Mikoyan.

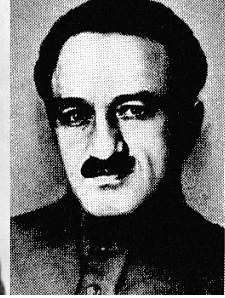
Stasova

Nerimanov

Ordjonikidze

Mikoyan

Daha sonraları bu teşkilatın bazı toplantılarına Mustafa Suphi, Eminov, Hüseyinov, Karayev ve Midivani'nin de katıldığı, bu teşkilatın toplantılarının tutanaklarında görülmektedir²¹.

19 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.6, L.126.

20 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.1.2.

21 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.1.1.

Birinci Doğu Halkları Kurultayının hazırlıklarını yapmakla görevli Teşkilat Bürosu derhal çalışmalara başlayarak, ilk toplantısını 19 Temmuz 1920’de yapmış ve bu toplantıda; kurultayın tarihi, kurultaya hangi ülkelerin davet edileceği, ne kadar delege ile temsil edilecekleri ve diğer bazı konular hakkında kararlar almıştır²².

18 Haziran 1920 tarihli Komintern İcra Komitesi toplantısında, Doğu Halklarının Kurultayının Bakü’de yapılması kararlaştırılırken, kongrenin hangi tarihte yapılacağı hazırlık çalışmalarını yapmak için kurulacak Teşkilat Bürosuna bırakılmıştı²³. Teşkilat Bürosu 19 Temmuz 1920’de yaptığı ilk toplantısında, kurultay açılış tarihini 15 Ağustos olarak muhafaza etmeyi ve bu müddet içerisinde Komintern İcra Komitesine kurultayın 25 Ağustos’ta yapılmasının amaca daha uygun olacağını önermeyi kararlaştırmıştır²⁴.

Kurultayın 15 Ağustos 1920’de açılmasının kararlaştırıldığı kesindir. Bu konuda daha birçok belge mevcuttur. İran, Türkiye ve Ermenistan’ın ezilen halk kitlelerine yapılan kurultaya çağrı bildirisinde, “*Komintern İcra Komitesi 1920 yılının 15 Ağustos’unda, Bakü’de İran, Ermenistan ve Türkiye işçi ve köylülerinin kurultayını geçirecektir*” denilmekte ve bu halkların temsilcileri Bakü’ye davet edilmektedir²⁵.

Yine Sultan Galiyev, 20 Temmuz 1920’de Nerimanov, Mustafa Suphi ve Sultan Efendiyev’e gönderdiği telgrafta; Yakın Doğu’nun inkılâpçı partilerinin 15 Ağustos’ta Bakü’de bir kurultay toplayacağını belirterek, yapacakları çalışmalar hakkında onlara bilgi vermektedir²⁶.

Bu sırada gazetelerde de, kurultayın 15 Ağustos’ta yapılacağı hakkında haberler çıkmıştır. 1 Ağustos 1920 tarihli “*Kommunist*” gazetesi bu haberi, “*kurultaya hazırlanın*” başlığı altında şöyle duyurmaktadır²⁷: “*15 Ağustos’ta, Bakü’de, Üçüncü Enternasyonal İcra Komitesinin çağırdığı halk temsilcilerinin kurultayı olacaktır.*”

22 Bu toplantının tutanakları oldukça önemlidir ve şimdiye kadar bilinmeyen ve üzerinde fikir yürütülen birçok konuya açıklık getirmektedir. Bu toplantı için bkz. Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, s.30-32.

23 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.71.

24 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.2

25 *Kommunistiçeskii İnternatsional*, Moskova, 1920, No.12, s.2259; *Yeni Dünya*, Bakü, 22 Temmuz 1920.

26 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.6, L.11.

27 *Kommunist*, 1 Ağustos 1920.

Ancak Birinci Doğu Halkları Kurultayı 15 Ağustos tarihinde toplanamayacaktır. Gerekli hazırlıkların zamanında tamamlanamamasından dolayı, yukarıda belirtildiği gibi, Teşkilat Bürosu, kurultayın 15 Ağustos'tan, 25 Ağustos'a ertelenmesini Komintern İcra Komitesine teklif etmeyi kararlaştırmıştı. Bu durumun Komintern İcra Komitesi ile Teşkilat Bürosu arasında görüşülerek bir karara bağlandığı anlaşılmaktadır. Komintern İcra Komitesi Ağustos ayının ilk haftasında Stosova ve Ordjonikidze ile görüşerek, tekliflerini ele almış ve bu görüşmede kurultayın 1 Eylül 1920'de açılması kararlaştırılmış²⁸ ve Birinci Doğu Halkları Kurultayı, 1 Eylül 1920'de Bakü'de açılmıştır²⁹.

b) Kurultaya Katılım Meselesi

Doğu Halkları Kurultayı hazırlıklarını yapmak için kurulan Teşkilat Bürosu, 19 Temmuz 1920'de yaptığı toplantıda³⁰ kurultaya, hangi ülke ve halkların davet edileceği ve bu ülke ve halklardan ne kadar delegenin kurultaya katılabileceği hakkında kararlar almıştır. Bu toplantıda aşağıdaki ülke ve halkların kurultaya davet edilmesi kararlaştırılmıştır: “İran, Türkiye, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Sovyet Türkistanı, Hive, Buhara, Afganistan, Çin Türkistanı, Kuzey Kafkas Dağlıları, Kazan Tatarları, Başkırlar, Kalmıklar, Kırgızlar, Kırım Tatarları ve Hintliler.”

Türkiye	400
İran	300
Ermenistan	100
Gürcistan	150
Sovyet Türkistanı	400
Azerbaycan	45
Hive	200
Buhara	200
Afganistan	200
Çin	100
Dağlılar	450

28 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.6, L.126.

29 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.27.

30 Teşkilat Bürosu'nu 19 Temmuz 1920 tarihli toplantısına, Stasova, Ordjonikidze, Nerimanov, Sait Gabiyev ve Mikoyan katılmışlardır. Toplantı protokolü için bakınız. (*Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.1.2.)

Kazanlılar	20
Başkırtlar	20
Kırgızlar	100
Kırım Tatarları	20
İnduslar	50
Toplam 3.280 delege ³¹	.

Doğu Halkları Kurultayına katılanlar

Burada açıklığa kavuşturulması gereken önemli konu, bu ülke ve halkların kongrede kaçar delege ile temsil edilecekleri ve bu delegelerin nasıl tespit edileceğidir. Şimdiye kadar yapılan araştırmalarda bu durum bir sonuca bağlanamamıştır. Örneğin, Cosroe Chaqueri şöyle demektedir³²: “Milletlerin kaç delege ile temsil olunacaklarına karar verildiği belli değildir. Ölçüt olarak nüfus mu alınıyordu? Kesinlikle hayır.”

31 Yukarıdaki rakamlar toplandığında 3160 etmektedir. Ancak yukarıda adı geçen Kalmıklar'ın burada adı geçmemektedir. Belgeye unutulmuş dâhil edilmemiş olması büyük ihtimaldir. Kalmıkların 120 delege ile temsil edilecekleri şeklinde listeye eklendiğinde, 3280 rakamına ulaşabiliriz. Ancak bu düşüncüyü doğrulayacak bir belge elimizde mevcut değildir.

32 Chaqueri, *Bakü Kongresi*, s.4.

Chaqueri'nin, bu fikirleri ileri sürerken kurultaya katılan delegeleri göz önüne alarak yorum yaptığı anlaşılmaktadır. Hâlbuki gerçek böyle değildir. 19 Temmuz 1920 tarihli yukarıda belirtilen toplantıda, bu konuyla ilgili de karar alınmıştır. Yani hangi ülke ve halkın ne kadar delege ile temsil edilecekleri kararlaştırılmıştır. Cosroe Chaqueri'nin dediğinin aksine bu sayı belirlenirken nüfus ölçüt alınmış ve yirmi beş bin ahaliden bir delegenin kurultayda temsil edilmesi kabul edilmiştir³³.

Görüldüğü gibi Doğu halklarından kurultaya toplam 3.280 delegenin katılması öngörülmüştür. Fakat kararlaştırılan sayıda delegenin kurultaya katılımı sağlanamamıştır. Zamanın darlığı ve Doğunun o günkü vaziyeti göz önüne alındığında, bu durum gayet normaldir.

Acaba kurultayda yalnız Doğu ülkelerinin komünist parti ve gruplarından temsilciler mi bulunacaktı? Bu soruya Radek'in Stasova'ya çektiği 6 Temmuz 1920 tarihli telgrafta cevap verilmektedir³⁴: "*Kurultaya yalnız tanınmış komünist teşkilatlarının değil, Doğunun bütün teşkilatlarının, Antanta ve kendi istismarcılarına karşı mücadele veren bütün tarafsız işçi ve köylü kitlelerinin katılımını temin edin.*"

Kurultay resmi tutanaklarına göre, kongreye 1.891 delege iştirak etmiştir. Bunların 1.273'ü komünist, diğerleri ise partisizdir. 266 delege milliyetini bildirmemiş, 100'den fazlası da soru kâğıdı doldurmamıştır³⁵. Tutanaklarda kurultaya katılanların milliyetlerine göre dağılımı ise şöyledir:

"Polonyalı-5, Macar-3, Alman-3, Rus-104, Ukraynalı-1, Letonyalı-1, Çek-1, Yahudi-41, Gürcü-100, Ermeni-157, Özbek-15, Türkmen-35, Türk-235, İranlı ve Fars-192, Başkırt-1, Arap-3, Kalmık-3, Hazarlı-11, Kürt-8, Lezgi-25, Cemşit-12, Kaçar-10, Sart-10, Kırgız-47, Tacik-61, Hintli-14, Hırvat-1, Kumık-33, Oset (Rusya-Gürcistan)-12, Abaza-2, Çinli-8, Koreli-3, Avar-7, Tekelili (Kazakistan)-2, Çeçen(Doğu Kafkasya)-82, Kabartay(Kuzey Kafkasya)-9,İnguş(Kafkasya)-13.

Kommunist gazetesi, 1 Eylül 1920 tarihli nüshasında "*Kurultayın açılışında 1.891 delege vardı*" haberi ile, resmi tutanakları doğrulamaktadır³⁶.

33 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.2.

34 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.64, Op.1, D.20, L.99.

35 *Perviy Siyezd Naradov Vastoka*, s.5.

36 *Kommunist*, 1 Eylül 1920.

Sorkin ise, kurultayın basılı olmayan belgelerine dayanarak, 2.050 delegenin listede adı olduğunu yazmaktadır³⁷. Kurultay sonuçları ile ilgili bilgiler veren 10 Eylül 1920 tarihli *Kommunist* gazetesi³⁸ ve Pavloviç'in kurultaydan sonra yazdığı bir raporda³⁹ da kurultaya 1.891 delegenin katıldığı belirtilmiştir. Kurultaydan hemen sonra, Doğu Halkları Kurultayı Propaganda ve Eylem Sovyeti tarafından çıkarılan “*Şark İli*” adlı dergide ise bu kurultayda Doğu halklarının 1.902 vekil ile temsil edildiği kaydedilmiştir⁴⁰. Birinci Doğu Halkları Kurultayına, Sovyet Rus Hükümeti çok büyük önem vermiştir. Doğu Halklarının emperyalizme karşı mücadelesini desteklediklerini göstermek için Komintern İcra Komitesi Başkanı Zinovyev ve sekreteri Karl Radek Kurultay için Bakü'ye gelirken, 18 Haziran 1920 tarihli Komintern İcra Komitesi kararına uygun olarak⁴¹, Kominternin İkinci Kongresi için Moskova'ya gelmiş bulunan Avrupalı ve diğer birçok ülke temsilcisinin Kurultaya katılımı sağlanmıştır. Zinovyev ve Radek'le birlikte, 1 Eylül 1920'de, Bakü'ye gelerek Kurultaya iştirak eden bu kişilerin listesi aşağıdadır⁴²:

Şablin İvan Petroviç (Bulgaristan)

Skot Çarl Yansen (Amerika-Şikago)

Rid Con (John Reed) (Amerika-Newyork)

Grasio Romen Merino (Gracia Ramon Merino) (İspanya-Madrid)

Kvelç Tom (Quelch Thomas) (İngiltere-Londra)

Yansen Y. (Jan Proost – Jansen) (Hollanda)

Şteyngart Karl (Steinhardt Karl) (Avusturya-Viyana)

Rosmer Alfred (Fransa-Paris)

Toro Yaşihara (Hodo Yu Şihro/Gentaro Yoşivara) (Japonya-Tokyo)

Merejits Abram (Merejin A.N.) (Moskova Yahudi Şubesi)

37 G.Z. Sorkin, *Perviy Stiyezd Narodov Vastoka*, Moskova, 1961, s.21. Azerbaycan Eski Komparti Arşivinde Kurultay kayıt defterlerini inceleme imkânını bulduk. Oldukça karışık ve birçok defterden oluşan bu kayıtlardan hangi ülkeden ne kadar delegenin kurultaya katıldığını tespit etmek oldukça zordur. Çünkü bazı delegelerin adı ile birlikte ülkesi de yazılırken birçoğu yalnız isim olarak kayıtlara geçmiştir.

38 *Kommunist*, 10 Eylül 1920.

39 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.14, L.67.

40 *Şark İli*, s.4.

41 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.71.

42 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.7, Op.1, D.31, L.153; F.7, Op.1, D.12, L.78-79.

Şablin

John Reed

Thomas Quelch

Alfred Rosmer

Ayrıca şu hususu da ifade etmekte yarar vardır. Kurultay hazırlıklarını yapmakla görevli Teşkilat Bürosu, kurultaya gelecek delegeler için harcırah ayırdığı gibi, Bakü'ye gelecek delegelerin geride kalan ailelerinin bakımlarını da düşünmüştü. Bu amaç ve delegelerin seyahati için 2.420.000 ruble ayrılmıştır⁴³. Bu paranın delegelere nasıl dağıtıldığı hakkında bir belgeye sahip değiliz. Ancak Trabzon'dan kurultay için Bakü'ye giden delegelere bir miktar paranın verildiği Tarakçıoğlu tarafından bildirilirken⁴⁴, Erzurum'dan kurultaya katılan Salim Cimilli; “*Ruslar, Doğu Cephesi Komutanlığından 1 Eylül 1920 de toplanacak, Bakü kongresine delege gönderilmesini rica etmişler ve her delege için 10 lira yollamışlardı*” demektedir⁴⁵. Kâzım Karabekir Paşa tarafından kurultaya gönderilen Erzurumlu İsmail Bey ise Bakü'ye kendi parasıyla gittiğini, hiçbir harcırah almadığını 1926 yılında İstiklâl Mahkemesinde yargılanırken ifade etmiştir⁴⁶.

Türkiye, İran ve Ermeni halklarının temsilcilerinin kurultayda bulunmasına özel önem verildiği ve çalışmaların bu yolda yoğunlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Üçüncü Enternasyonal İcra Komitesinin, Kurultaya delege gönderilmesi için bu ülkelerdeki hükümetlere değil, bizzat halklara müracaat ettiği görülmektedir. Bu durum her üç ülkedeki egemen çevrelerin tepkisine sebep olmuş, İran ve Ermenistan hükümetleri ülkelerinden Kurultaya temsilciler gitmemesi yönünde tedbirler alırlarken, bu dönemde Bolşeviklerle iyi ilişkiler kurmak için çabalayan

43 *Azerb.Cum.SPIHA*, F.554, Op.2, D.5, L.1.

44 Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon, 1986, s.62.

45 Süreyya H. Şehitoğlu, *Eylül 1920 Bakü Kurultayı ve Milli Mücadele'ye Sağdan ve Soldan El Koyma Çabaları*, 1975, s.6.

46 *Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları 1926*, Hazırlayan: Ahmed Nedim, İstanbul, 1993, s.208

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti de resmi temsilci göndermemiş, Moskova'da bulunan İbrahim Tali Bey'i gözlemci sıfatıyla görevlendirmiştir. Resmi bir davet olmaması ve doğrudan halka çağrı yapılması TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın şiddetli tepkisine sebep olmasına rağmen, TBMM Hükümeti resmi olmasa da Türkiye'den kendi kontrol ve yönlendirmesi ile birçok kişinin kurultayda bulunmasını sağlamış ve Türkiye'den diğer çevrelerden Kurultaya gitmek isteyenleri engellemeye çalışmıştır⁴⁷.

c) Kurultay ile İlgili “Komünist Fraksiyası” Toplantısı

Kurultayın açılışına geçmeden, Kurultaydan hemen önce yapılan Komünist Fraksiyası toplantısından söz etmek gerekir. Çünkü 1 Eylül 1920 sabahı yapılan Doğu Halkları Kurultayı Komünist Fraksiyası toplantısında⁴⁸, kurultay ile ilgili önemli kararlar alınmıştır. Bu toplantıda alınan kararların Kurultay açıldığında aynen kabul edilmesi de oldukça ilginçtir. Bu durum, Kurultaya komünist olmayan, yani tarafsız olarak katılanların hiçbir söz hakları olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Şöyle ki, bu toplantıda, Kurultaya kimin başkan seçileceğinden, gündem maddelerine kadar bütün işler, daha Kurultay açılmadan kararlaştırılmıştı. 400'den fazla delegenin katıldığı Komünist Fraksiyası toplantısında; Kurultay başkanlığına Zinovyev, Kurultay şeref başkanlığına Lenin, başkanlık divanı şeref üyeliğine Zinovyev, Kvelç, Rosmer, Şablin, Yansen, Rid, Bela Kun, Radek, Toro Yaşihara, Troçki, Kurultay sekreterliğine de Ostrovski'nin getirilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Doğu Halkları Kurultayı Başkanlık Divanına Komünist Fraksiyası adına tekليف edilecek adaylar da belirlenmiştir.

47 Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s.143-146.

48 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.14, L.117-118.